Про пам'ятник Т. Г. Шевченкові*).

Пам'ятник Шевченкові...

Запевне можна сказати—нема кращого пам'ятника таким робітникам духа, яким був і наш Шевченко, над той, що стоїть в серцях людських. Коли ідеї, що їм служив письменник за життя свого, широко росходяться серед людей, направляють їх на ту ж саму стежку, якою йшов і письменник, коли вони палять огнем невмирущим серця людські і навертають їх на добро, росцвітаючи пишним цвітом у гарних учинках—міцнішого пам'ятника над цей не може бути письменникові. Бо і мертвий—він живим перебуває серед людей, він творить, як і за життя свого, велике діло, він проказує людям стежку до правди, добра і щастя вселюдського. Перед таким пам'ятником нічого не варті ні пишні будування, ані мертві брили мармору чи бронзові статуї. Бо нема нічого на світі міцнішого, ніж та добра слава, що лишається по великій людині в серцях, ніж вічна пам'ять про славетні вчинки її, що освяюють шлях до кращого життя несчисленним поколінням. Це й сам Шевченко розумів добре, бо не дурно ж у своєму „Заповіті" закликав він людей найперше до загального діла, до боротьби за народнє визволення, а для себе самого так мало-небагато, здавалося, й благав:

І мене в сем'ї великій,
Сем'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Не злим, тихим словом (стор. 283)**).

Ось якого собі пам'ятника бажав сам поет—пам'ятника „нерукотворного", щирою приязню, прихильністю та подячливістю в серцях людських збудованого. „Не зле, тихе слово", як ознака вічної пам'яти за велику працю письменника на добро людське, як вираз подячливости найвищої пошани — поетові було найпринаднішим пам'ятником.

Але таку вже вдачу мають люде, що їм мало буває „нерукотворних" пам'ятників: їм треба ще й матеріяльних ознак тієї шаноби, якою оповито наймення славних заступників людського роду, їм треба „вещественными знаками" заманіфестувати свої „невещественныя отношенія"... І звідси з давніх давен повстав звичай шанувати заслуги великих людей пам'ятниками матеріяльними. Хоч цим способом людскість хоче оддячити тим людям, яким за життя їхнього часто саме терня доставалось, на яких сипалось каміння сучасників і які проте через їх голову без перестану говорили і невтомно працювали для майбутніх поколіннів. Мармурові колонни по смерти стають надгородою за те каміння, що рясно падало на велику людину за життя; бронзові статуї—за ті життьові кайдани, що дзвеніли на її руках, посмертня шаноба—за ті прокльони, зневагу та знущання, яких повну спила вона на віку... Пізня подяка, але дорога вона тим, що буває ознакою правдивого суду історії. Велика людини, що за життя зазнала й наруги, й мук, і знущання, письменник, що за своє гаряче слово й заклик до великої правди чув тільки божевільні вигуки: „роспни, роспни його", виходить на останній суд з ворогами—не своїми особистими, а тих ідей, яким служив він. І коли на історичних позвах він виграє справу, то актом оправдання йому і засуду на ворогів і служать оті мертві брили мармуру чи бронзи. Вони й самі тоді оживають, бо привселюдно нагадують, що

Не вмірає наша правда,
Не вмірає воля
І неситий не виоре
На дві моря—поля,
Не скує душі живої
І слова живого (стор. 255).

Вони свідчать, що духа людського та його витвору—ідеї ніякими заходами вбити неможна і нема такої сили на світі, що здужала б повернути назад колесо історії, як немає сили спинити біг часу. Вони показують, що безповоротно відбувся непідкупний суд історії і вже нема вищої інстанції, і цим бадьорять людей, проказують їм певний шлях у житті й ніби промовляють: „будьте сами ковалями власного щастя"... Не покійним великим людям треба отих мертвих пам'ятників з каменю чи металу, а їх живим і часто дрібним нащадкам, щоб вічно нагадувати, як і кудою йти їм для добра людскости. І ставлючи великій людині пам'ятника, ми не тільки їй віддаємо запізнену хвалу, а й себе виносимо на вищий щабель життя—собі самим, своїй культурності ставимо пам'ятника. Бо нема гіршої вади на світі, як невдячність, і гірших людей не буває, як забудьки, що не пам'ятають свого минулого й живуть тільки дрібненькою буденщиною—аби, мовляв, день до вечера, щоб і з голови зараз усе викинути. Хто минувшини не пам'ятає, той і з сучасністю не вправиться, і на майбутність собі нічого путнього не здобуде.

Ось через віщо справа з пам'ятниками великим людям—з першого погляду ніби така дрібна—набірає величезної ваги. Ось чому пам'ятники в серцях людських перетворюються звичайно в пам'ятники матеріяльні, а „не зле, тихе слово" різьбиться на мармурі, виливається в бронзі. Так мусить бути не ради великих людей, а ради нас самих—їхніх дрібненьких нащадків.

Року 1911 мине 50 літ од дня смерти Шевченка, р. 1914—сто літ од дня його нарождення. Два роки тому вийшов дозвіл Полтавському земству збірати жертви на пам'ятник по всій Росії; щось із рік тому в Київі, де має ставитись пам'ятник, організовано при думі комітет, щоб порядкувати всією справою. Оці сухі, коротенькі дати дозволимо собі нагадати, говорячи перед шановною громадою про пам'ятник Ш вченкові.

Пам'ятник Шевченкові... Нескладну він має, та сумну вже історію і дуже вона нагадує власне життя великого Кобзаря України. Давня це думка про пам'ятник Шевченкові, бо вже зараз по його смерти приятелі та прихильники його збірались в тій чи иншій формі поставити всенароднього пам'ятника великому українському поетові й борцеві за „меншого брата". На жаль—то були, як на той час, „фантастичні думи, фантастичні мрії". Позиції українства в Росії більш як 40 літ по смерти Шевченка були такими, що ні про які пам'ятники й мови не могло бути. Треба було дбати про те, щоб хоч зовсім не загинути, щоб навіть саме ім'я України не пішло в непам'ять, щоб хоч твори великого страдника за українську ідею, навіть переполовинені й покалічені, можна було читати безборонно. Проте думка про пам'ятник поетові, таки не вмірала, а хоч і несміливо—таки виявлялась не раз. Виявлялась—і зараз же пригасала... Вже на початку XX віку одкинуто було прохання покійного тепер „Союза русскихъ писателей" про пам'ятник Шевченкові у Київі, одкидались не раз аналогичні прохання й потім. І треба було Росії пережити бурю останніх літ, війну на далекій межі і заколот у середині, щоб думка про пам'ятник Шевченкові вийшла з мертвої стадії добрих замірів і перетворилася в реальну справу. Та й то без прикрих перешкод і тепер таки не обходиться. Правда, перешкоди ці найбільш залежать од недолядної організації справи, од того, що вона частками порозбивалася й поросходилась по ріжних руках. Вже одно те, що порядкує справою полтавське земство, а пам'ятник має бути в Київі, викликало двох хазяїнів на одну справу, які й досі не порозумілись між собою. Українське громадянство з власної ініціативи береться допомагати справі,—так, українські газети: „Рада" й „Рідний Край" а також Київська „Просвіта" приймають жертви, по багатьох місцях те ж саме роблять окремі особи, на пам'ятник повертають добутки від концертів, спектаклів, лекцій то-що. Але цього, що досі робилось—мало, за надто мало для такої великої і нагальної справи. Треба далеко більше виявити енергії та заходів, щоб у Київі на 50-літній ювилей смерти поета став уже достойний його пам'ятник.

Я не говоритиму тепер про пам'ятник нашому Кобзареві в серцях людських, в серцях миліонів того народа, за-для добра і щастя якого він усе життя своє віддав. Скільки можна за наших лютих обставин—такий пам'ятник безперечно єсть. Виявляється він і в тому, що твори незабутнього Кобзаря де далі все більший інтерес викликають; і в тому, що роковини його смерти бувають звичайно днем національних маніфестацій не тільки на Україні, а й по-за межами її, де збереться хоч кілька українців; і в тому, що робітники та селяне не від достатків, а від злиднів своїх одривають удовину лепту—на твори свого поета або його пам'ятник; і в тому нарешті, що наші сьогоднішні поминки зібрали таку силу народа...

Поет живе в серцях свого народу,
Його душа в святих його словах
Одбилася акордами смутними...
Вона живе, вітає проміж нас
Надією на щастя, на свободу;
Любить народ навчає кожний час—
Поет живе в серцях свого народу,—

пише про нашого незабутнього Кобзаря один з його сучасних наслідників.

Жива ще, не вмерла пам'ять про поета і пам'ятник йому „нерукотворный" міцно стоїть у серцях людських і де далі все більш пишатиметься, робитиметься величнішим, бо звістки про його все ширше росходитимуться, і більший гурт людей на Україні знатиме свого великого Кобзаря. Не дурно ж він сам про себе казав:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю. (стор. 340).

Не дурно ж він і инших кликав до такої ж великої любови:

Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть (стор. 321).

Не дурно ж увесь вік свій болів і мучився за „люд окрадений" і ждав-сподівався для його правди на землі:

. . . . правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не вітхе, не древлє слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе (стор. 582).

Ні, таки дійсно—„жива душа поетова святая, жива в святих своїх річах"...

Але коли цього пам'ятника для пам'яти поета досить, то для нас самих потрібно ще й инших пам'ятників—отих саме матеріяльних. Такий пам'ятник нам потрібний через те, що він покаже на-віч усім людям і наші пам'ятники в серцях, що він голосно промовить про те, „хто ми, чиї сини, яких батьків", будитиме несвідомих і оспалих і привертатиме до правди великої,—тієї правди, що про неї колись Шевченко так виразно писав:

Тоді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить—
Незрячі прозрять, а криві,
Мов сарна з гаю помайнують,
Німим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита
Прокинеться... (стор. 551—552).

Не раз питав себе поет з тяжким сумом, перебуваючи в далекій, безводній пустині, над пісками Кос-Арала.

Для кого я пишу, для чого,
За що я Вкраїну люблю,
Чи варт вона огня святого?
(стор. 482—483).

І от тепер прийшов час Україні довести, що не марно потрачена та любов велика, що Україна варта її „огня святого", бо вміє хоч шанувати своїх страдників та мучеників. Прийшла пора Україні виявити себе перед цілим світом, самій собі видати атестат культурної зрілости. І сором великий упав би на голову нашу—не того чи иншого з нас з'окрема, а, скажу так, на всенародню голову, коли б ми остались винними перед нашим найбільшим поетом. Не підняти тоді нам очей перед цілим культурним світом, що вміє шанувати великих людей своїх і перед тим, як приняти нас в велику сем'ю культурних націй, запитає: а чим ви свою культурність виявили? Де ваші великі люде, що збагатили вселюдську скарбницю ідейного надбання? Де ваші пам'ятники, якими одзначено вашу участь у вселюдському життті? Подбайте ж про достойну відповідь, щоб люде не знали,

. . . . що ви за орди,
І не покивали б на вас головою (стор. 262),

бо яка відповідь буде—так нас і люде зустрінуть.

Погибнеш, згинеш, Україно,
Не стане знаку на землі! (стор. 580)

—тяжким криком, стогоном обуреного серця вирвалось було разгнівливе слово у Шевченка, дивлячись на всю неправду, що творилася в рідній країні, „на нашій несвоїй землі". І коли б тепер, під цю годину, забули ми про пам'ятник нашому найкращому поетові і найбільшому синові України—цим би ми зробили рішучий ступінь до тієї безодні, що чигає поглинути нас, як культурну націю, як культурний народ. І не змити нам сорому того довіку.

Пам'ятаймо ж, що не Шевченкові тільки пам'ятника оце тепер ми ставимо—собі самим, культурності своїй ставимо пам'ятника...

Сергій Єфремов.

*) Реферат, читаний на „Шевченковському святі" у Київі 12 марта.

**) „Кобзарь" Петербурзьке видання 1907 р.